

Stavkirken på Bjerkreim

-den tredje kirken i bygda (ca.1365 – 1628)

Av Paul Tengesdal 2026

Innledning

Stavkirkene i Bjerkreim hadde en sentral plass i bygdas liv gjennom flere hundre år. De var ikke bare et gudshus, men også et naturlig samlingspunkt for folk i dalføret. Her ble barn døpt, ektepar viet og de døde gravlagt, og kirkehøytidene samlet mennesker fra gårdene rundt.

I en tid da avstandene var store og kommunikasjonen vanskelig, ble kirken et sted der både religiøse handlinger og viktige kunngjøringer fant sted. Oppføring av kirker i andre halvdel av 1300-tallet kom i en periode da samfunnet var preget av ettervirkningene av Svartedauden, og den vitner om at bygdesamfunnet likevel opprettholdt sitt kirkelige og sosiale fellesskap.

Stavkirken var dessuten en del av det kirkelige nettverket i middelalderen og lå under bispedømmet i Stavanger. Slik knyttet kirken bygda til en større religiøs og administrativ struktur. Som en del av den norske stavkirketradisjonen representerer den også et viktig kulturminne, selv om selve bygningen i dag er borte. Gjennom skriftlige kilder og lokale tradisjoner gir kirken fortsatt et viktig innblikk i Bjerkreims historie i middelalderen.

Stavkirken på Tengesdal

Dette var den første kirken i Bjerkreimsbygda. Og ble oppført på 1100-1200 tallet og nedrevet i 1360-70 årene.. Kirken har hatt jordgravde stolper, noe som har lange tradisjoner – helt fra førhistorisk tid. Bærekonstruksjonen på slike bygg er derfor utsatt for råde. Men likevel; Denne kirken var i bruk bortimot 200 år.

Stavkirken på Eikeland i bygda

Kirken på Eikeland tror vi var en maste-stavkirke, med en stolpe i midten som bærende konstruksjon. Denne stavkirken ble bygd i 1200-årene og nedrevet i slutten av 1300-tallet. Det finnes ingen beinveges beviser for den. Men stavkirken har stått en plass mellom Vikesdal og Eikeland i bygda. Etter gammel tradisjon har det stått en kirke her. Nærmere bestemt på Liknes i sør-enden av Hofreistæ-vatnet. Denne plassen passer svært godt, da den kjente rikmanns-ætta satt på alle gårder omkring.

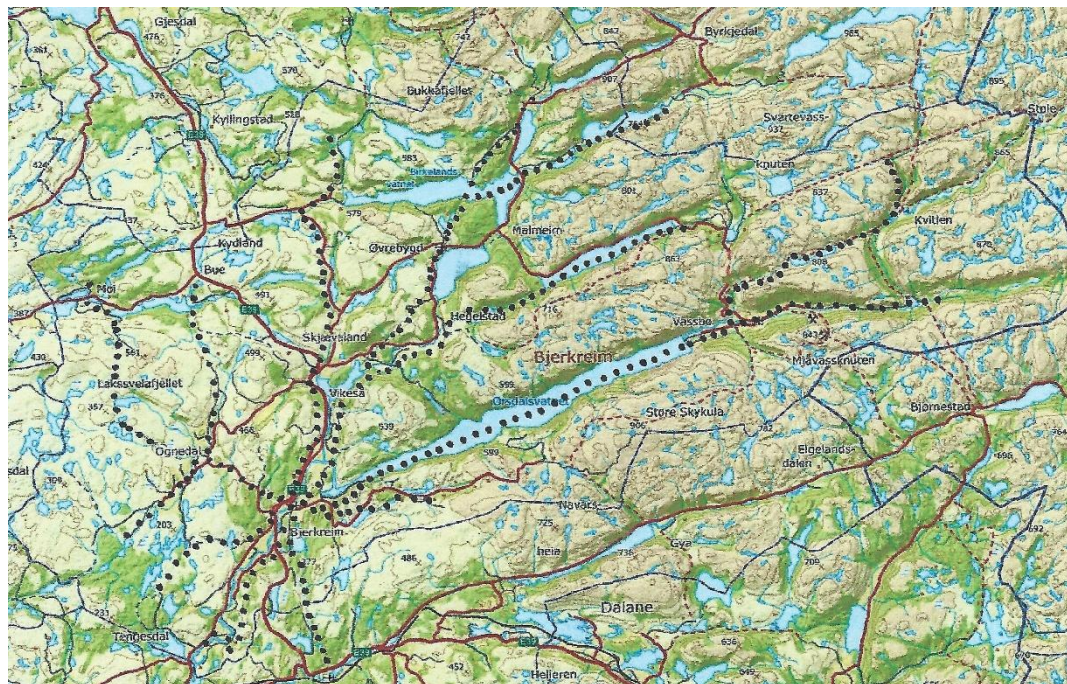
Stavkirken på Bjerkreim

Den første kirken som ble bygget på Bjerkreim var en stavkirke med hevet midtrom. Dette var i 1360-70 årene, kun 10-20 år etter Svartedauden. Den skulle erstatte både *høgendiskirken* (privatkirken) på Eikeland i bygda og skipreide-kirken på Tengesdal. Svartedauden hadde sopt bort 2/3-deler av folket her i Sør-Rogaland, og lagt mengdevis av garder øde. Nå var det bare godt 400 voksne innbyggere igjen i skipreidet,

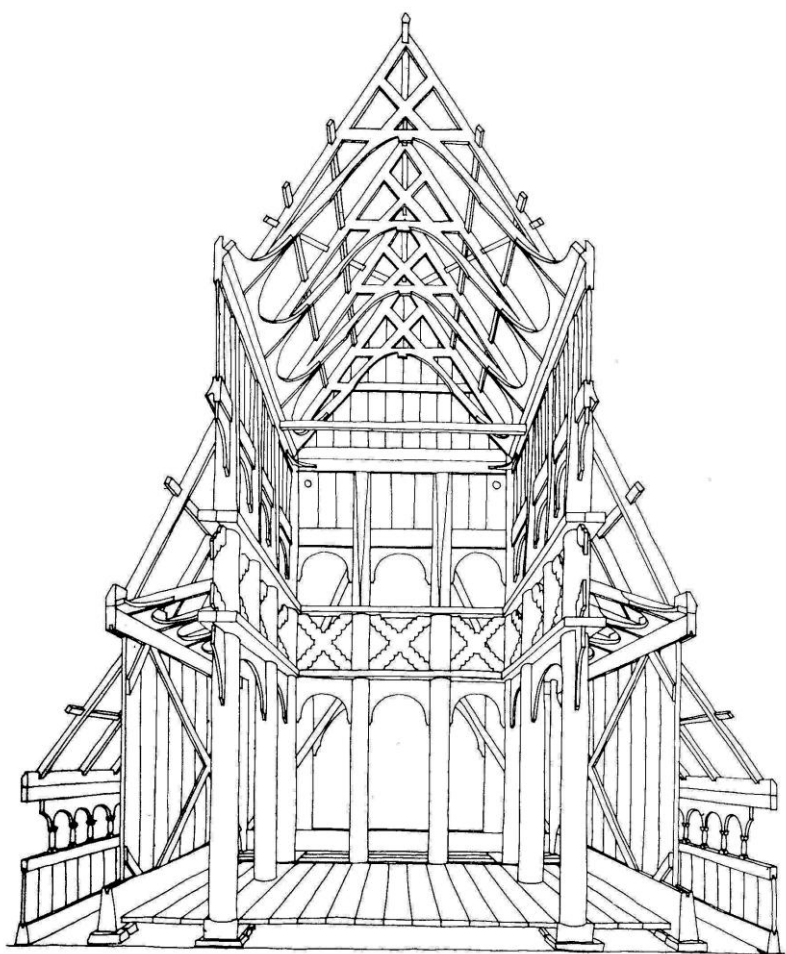
Den lengste kirkevegen hadde folka i Nedre Maudal, i Homme og i Bjordal. Derfor ble gjerne andre kirker nyttet. Vi vet at folk på Veen og i Maudal gikk over heia til Høle kirke, og i Bjordal over til Tonstad kirke. Dette var nok en gammel tradisjon helt fra den tiden da skipreide-kirken var på Tengesdal, med den enda lengere kirkevegen.

Når kirkefolket hadde lang veg, måtte de ha med seg nistemat. Ved Kleppali, i vannkanten til Ørsdalsvatnet, finnes «Kakehelleren» som ørsdølene la maten under når de rodde ut vatnet, og spiste på

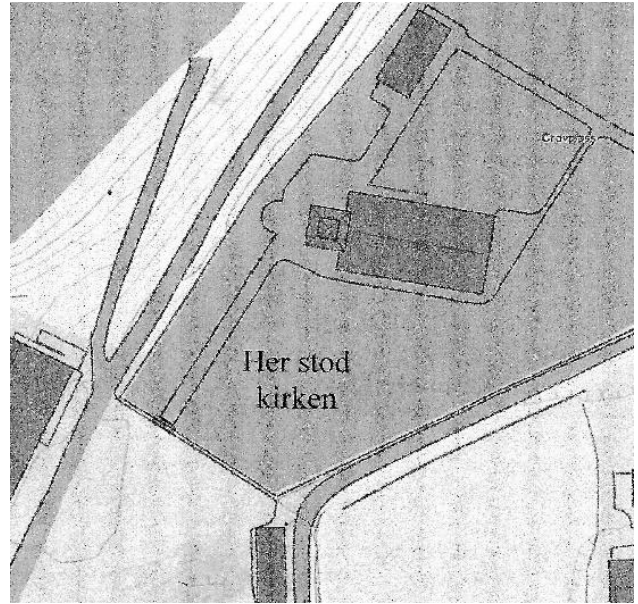
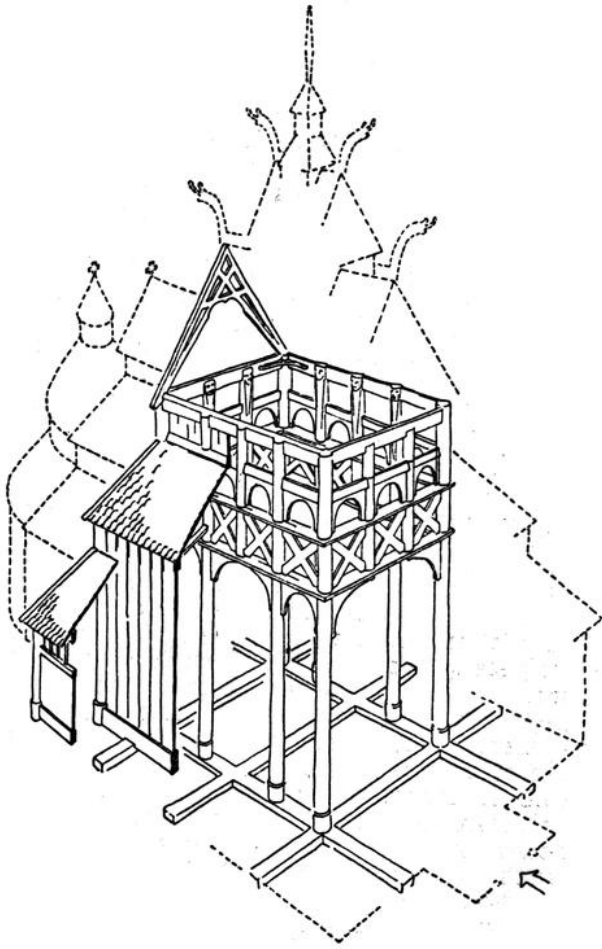
tilbakevegen. Likedan finnes en heller i «Kakeskaret» på kanten før en går ned til Bjerkreim som folk fra Moi- og Ognedalgrenda oppbevarte sin mat mens de var i kirken.

Bjerkreim var blitt en sentral plass i bygda med gang-, rideveier og med båt over vatna. Karttegning: Paul Tengesdal.

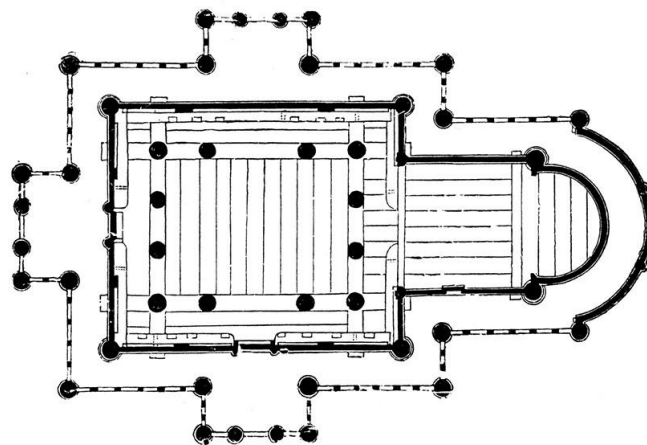

Stavkirken på Bjerkreim har nok vært en såkalt praktkirke, med hevet midtrom..

Stavkirken stod på sørsiden av dagens kirke

Reisverk konstruksjonen av ny-kirken på Bjerkreim

Grunnplanet av stavkirken slik den mest sannsynlig har sett ut; med hevet midt-rom

Stavkirken på Bjerkreim

Stavkirken på Bjerkreim, slik den kan ha sett ut. Tegning: Paul Tengesdal.

Bygging av stavkirker

Til materialer ble det nyttet seinvokst furu unntatt eik for de nederste stukkene. Alle deler ble bearbeidet nede på marka før de ble oppreist. Årene før kappet de greiner på furutreet, og skadet barken slik at treet døde, mens det fortsatt stod, før det senere ble hogd og brukt til svært holdbart byggemateriale. Dette er en av grunnene til at våre eldste stavkirker har kunnet stå i ca. 900 år.

Hvor stavkirken på Bjerkreim stod

Det vart nå innkjøpt grunn til den nye kirken på Bjerkreim – ingen kirker stod på bygsla jord, og det ble anlagt en kirkegard omkring kirken og et gjerde deromkring.

Mange av de gamle ferdsel linjene møttes på Bjerkreim. Fra nå av var alle kirkelige handlinger i Bjerkreim samlet på ett sted. Med utgangspunkt i de to forrige stavkirkene, på Tengesdal og på Eikeland i bygda, ble nemlig Bjerkreim det mest sentrale stedet for alle. Presten ble fra nå av (1360-70) boende på Helleland, og dermed kom en ny ferdsel line til, som senere ble betegnet «Prestevegen» fra Helleland til Bjerkreim. Bjerkreim var dermed blitt et enda viktigere knutepunkt.

Kirken vendt mot vest-øst

Kirken var vendt med inngang mot vest og alteret mot øst. Fra kirken ble bygget til den brann ned gikk det 260 år. Kirken ble ganske visst utvidet når befolkningen igjen økte. Sannsynlig utvidelse var mot øst, kirken ble gjort lenger, og fikk et langt kor med plass til mange folk. Og det ble bygget på to sideganger. Kirken brann i 1628 ved lynnedslag, men det ble bygget opp en ny, på samme grunn, som en laftet lang tømmerkirke som stod til 1835, da nåværende kirke ble bygget. Det har dermed stått tre kirker på Bjerkreim; en stavkirke, en laftet langkirke og nåværende kirke.

Katolsk kirke fram til 1536

Da kristendommen var offisielt innført i landet, gjaldt det å få reist kirker, minst en for hver skipreide. – Der er to merkeår i landet for kirkemengder i mellomalderen, det er ca. 1150 og 1350. I 1150 var den første kirkenøden rettet på.

Fra den tiden ble det flere og flere kirker, og rett før Svartedauden (1349) var det vorte et reint uføre med alle kirker, kapell og kloster. Det kostet store penger og mye pliktarbeid å holde alle husa i stand, og mer og mer bondejord saug presteveldet til seg, og preste-sekken vart aldri full.

– Så kom Svartedauden og sopte bort ca. 2/3 av folket, og la mengdevis gardar øde. Var det vondt før, så vart det nå rådlaust å holde så mange kirker. Prester hadde dødd i mengder under sotta, og mange kirkesokner stod uten prest og var folketomme. Men den katolske kirken klarte seg til reformasjonen i 1536.

Kirken som åndelig makt

Av katolske prester kjenner vi bare til en med sikkerhet. Dette var Sigurd Ivarson som er nevnt i et diplom (skinnbrev) fra 1429. Han budde på Helleland og betjente Bjerkreimskirken.

Det gjekk sent før kristentraua ble godtatt og akseptert blant allmuen, og å vende seg fra hedenskapen til kristendommen, og slik var det også i Bjerkreim. Derfor gjaldt det fyrst og fremst opplæring i kristenlæra. Prestene sin hovedoppgave var: å «telja trua» for soknebarna sine. Den katolske kirken i Norge var derfor i virkeligheten lenge en «misjonskirke». – «Å telja trua» vil si å lære kirkelyden det grunnleggende i kristenlæra, som var «credo» (trusvedkjenning), «pater noster» (fader vår) og senere «ave Maria». Opplæringa skjedde ved å «lese først» og la tilhørerne få tid til å ta det opp att for seg selv og festa det i minnet. Husk at folk hadde godt minne i de dager, før blad og bok fikk ødelagt det.

Credo og pater noster skulle alle voksne folk kunne si fram på latin; men samstundes skulle de vite hva det betydde på morsmålet. – Barneopplæring var pålagt foreldrene, og tilsyn med og ansvar for at dette ble gjort, hadde faderne (5 voksne folk, som av presten var hørt i kristenkunnskap eller gikk god for). Dette

at barneopplæringen var lagt til heimene hadde stor oppsedene tyding, og den læreplikta var ikke bare i navnet; stor bot ble pålagt dem som forsømte seg. Om en ungdom med normale evner i 15 års alderen ikke kunne credo og pater noster, fikk han en bot på 3 ører sølv brent. (kring 1300-tallet var det en vanlig årslønn for en ungar).

Preken vart vanlig framført på landsmålet, men sakramentene vart i kirken ordlagt på latin. Det er her at: «hoc est corpus meum in nomine patris, filii et spiritus sancti» ble av noen skjemtgauker til: «*hokkus pokkus fili okkus*».

De mest sentrale hendelsene i bibelsoga fortalte presten fra prekestolen, så kirkelyden kunne følge med, og særs dramatiske hendelser gikk inn i folkesjela.

Stor makt over folk hadde kirken gjennom sakramentene. Disse var følgende 7: 1) dåp, 2) konfirmasjon, 3) skriftemål, 4) nattverd, 5) ekteskap, 6) ordinasjon og 7) den siste oljen.

– Det var særlig skriftemålet som førte folk i kontakt med sjelesørgeren (presten), og kirken fikk gjennom dette stor makt, samstundes som det var ren sjelehygiene at folk fikk tale i full tiltru med Guds tenar om syndene sine. Alle som var kristnet og hadde fylt 7 år, var skyldige til minst en gang om året, helst i langfasten, å skrifte syndene sine.

Dødssyndene var opphav til alt ondt, disse var: hovmod, gjerrighet, vellyst, vrede, overspising, religiøs latskap og misunnelse. Å ligge i en slik hoved-synd, stengte synderen ute fra himmelriket, om han fastet og gav almisser aldre så mye. Det heter i et hyrdebrev: «Hver den som lever i noen av disse syndene uten å skrifte eller bøte for dem, og han har høve og livskraft til det og dør uskrifta, han farer til Helvetet.» At folk hadde stor redsel for følgene av en uskrifta og ubetalt dødssynd, er rimelig, og mye gods fikk kirken under seg på det viset.

Reformasjonen 1536

Styrken ved den katolske kirken var den harde kirketukta som sammen med stødighet i formen gav orden og aktelse og skapte tradisjon. Den vesle kristendommen, som lot seg praktisere i hverdagslivet, når sømmelige hensyn skal tas til dette liv, vart systematisk innøvd og nøye knytt til tid og sted, og det gav en orden i kirkestellet som bare tradisjon makter.

Den nye læra som nå vart påbudt hadde som første oppgave å bryte sunt det gamle formverket, og ble derfor ens tyende med rot og plagsomt skvalp i det som var tilvendt gjennom mange ættledd. Dertil kom mangel av prester, og med uvitenhet og uvilje hos disse fikk de ikke respekt i folket. Det sunne bondevettet reagerte hardt mot dette vanstellet, denne ukyndige fingring med alt det som fra gammelt av hadde vært hellig (sakralt). Det var derfor litt om senn gjennom mange mannsaldre at allmuen vart «reformert».

De siste prester i stavkirken i Bjerkreim

1. **Knud Ormson**, son av Orm på Årstad (nevnt 1519), og etter mangt å dømme av Bjerkreim-slekt. Han var godvenn med mange av sognebarna sine og ettergav dem landskyld og lot dem få tilbake flere gårdparter som hørte kirken til. Dette høver godt med at han var godvenn med Jon Guttormsen, superintendenten (biskopen); de var begge slepphendt, når det galt gammelt kirkegods. Det er godt å forstå at de hadde liten akt for «statskuppet», og fann det rimeligere at bøndene og ættene fikk tilbake jordegodset, enn at staten tok det. Biskopen Jon Guttormsen lot bøndene bli selveiere, noe som førte til at de Vassbø kalla opp Jon og siden Johannes og Johan. Joen vart mye brukt på Vassbø.

Etter alt å dømme var denne Knut Ormson en konservativ sjel som både av oppfostring og opplæring hørte gamletiden til – og solide slekts røtter fra soknefolket hadde han. Han døde i 1585.

2. **Peder Michelsen**, kapellan ca. 1568 og sogneprest til Helleland ca. 1585 – 1626. Han skal etter kallsboka ha vært prest i 58 år. Det er ikke utrolig at denne presten var av dalbu ætt. Kona hans var i det minste fra bygda, da ho hadde flere nære venner her. – I ufredsåra 1611 reide presten ut en soldat sammen med Jacob i Sokndal.

I 1604 måtte lensmann Svein på Hetland bøte 30 Riksdaler, då han i prestegården hadde stukket presten med en kniv.

I 1616 hadde lensmann Willatz Gardsson på Vikesdal stevnet presten inn for domkapitlet i Stavanger for ukvemsord. Presten emeritus (uttjent) Peder Michelsen ble gravlagt i Helleland 1627.

3. **Peder Tøgersson** var kapellan på Helleland i 1610, da han er stevnet inn for domkapitlet, fordi han i 1607 uten løyve var stukket fra det forrige kallet sitt i Bygland. Han vart samme året skyldt for å være far til et barn, som mora drep og derfor vart henretta. Han nekta farskapet og fridde seg fra søksmålet.

I 1623-1624 vart han og utlagt som far til et barn, som Barbro Eivindsdatter åtte. Denne skuldinga ble han frikjent for, da mora hadde utlagt 2 barnefedre..

Peder Tøgersson var prest når kirken brann i 1628. Han var sogneprest på Helleland fra 1626 til 1638, altså 10 år i den neste kirken som ble reist på Bjerkreim – dvs. den forrige av den som er nå.

Inventar og ornamenter fra stavkirken

Denne inventarlista vart oppsatt 8 år før kirkebrannen og lyder dermed (ordrett):

1. 1 forgylt kalck och dish weier – 37 1/2 lodt	(kun Stavanger Domkirke hadde større)
2. 1 Kaabber kar forgylt	(forgylt kobberkar)
3. 1 Nye Messehagell aff sort prentett fløyel	(fløyel messehagel)
4. 1 gammel Do aff Drask	(damask messehagel)
5. 2 Messestager huer med en stang wden pibber	(lysestaker)
6. 1 Nye Alterdug – 1 Wnderdekke aff lerreth	(alterduk og lerret)
7. 2 Jernstager – 1 Røgelse Kar	(jernstenger og røkelseskar)
8. 1 Lychte – 1 dansk Bibell – 1 psalmebog	(lykt, Bibel, salmebok)
9. 2 Klocker – 1 liden Korkklocke	(kirkeklokker og korkklokke)
10. 1 Kiedell paa 5 qtr. – 2 Kiedell paa 1 qtr.	(kjeler)
11. 1 Kiedell at berre Tierre udi	(tjære kjel)
12. 1 gammel Brumkiedell	(varmekjel)
13. 1 glas Flache – 1 timmeglas	(glassflaske og timeglass)
14. 2 Stijer	(steger)
15. 1 Pergamentzs Breff paa fire Kierkens Jorder som ere Gaasseland, Steensland, Solberig, och Husethofft.	

Skulestellet etter reformasjonen 1536

Det var ikke godviljen det skortet på hos styresmaktene i København når det gjekk seint med å få gjennomført reformeringa av kristendommen og dertil få i stand et skulestell for alt folket. Det skortet på penger, og brukende folk til prester, klokkere (degner) og skolemestere. Den ene etter den andre resolusjonen kom fra København, men biskopene kunne lite gjøre. Det eneste opplæring var kristenopplæring, men fag som lesing og skriving – for ikke å tale om regning – var ukjent for folk flest.

I de største byene fikk de nå etter hvert opprettet folkeskole og tilsett lærere, men utover bygdene vart lite og intet gjort. – Det som det mest stod om var brukelige degner (klokkere) til å ta seg av opplæringen, for skulle de få folk med noe lærdom, måtte de tilby et rimelig levebrød. Til slutt etter mye mas (tiende-striden) ble det enighet om at bøndene skulle yte 2 nottunger korn av hvert mannsverk til skole og klokker («degner spannet»). – Etter hvert fram gjennom 1600-tallet fikk vel alle kirkesokner klokkere, men slett ikke av den kvalitet som påbudet krevde.

Avslutning

Du finner mer lesestoff i boka: Bjerkreim før i tida, band I, side 346 – 402. Her kan du lese artikkelen: «Bjerkreims kirker og kirkesteder»